

KARINIAI VEIKSMAI PANEVĖŽIO APSKRITYJE 1915 M. VASARĄ

ASTA BOČIULYTĖ
PETRAS JUKNEVIČIUS

Pirmojo pasaulinio karo kariniams veiksams Lietuvoje nušviesti specialių leidinių nėra. Sovietiniams istorikams labiau rūpėjo 1918 m. įvykiai, todėl karo istorija liko primiršta. Nepakanka medžiagos ir kariniams veiksams Panevėžio apskrityje nušviesti. Vienintelė G. Korolkovo knyga, išleista 1926 m., kiek plačiau užsimena apie karines operacijas Panevėžio apylinkėse (31). Nedidelė karinių įvykių kronika yra to meto spaudoje (7; 8; 17-26). Kroniką papildė G. Petkevičaitės-Bitės (11; 12), V. Jonuškos (27) dienoraščiai, P. Lelio atsiminimai (6). Šiame straipsnyje remiamasi ir kita, mažiau reikšminga literatūra.

Kovinių įvykių liudininkai - karių kapai, išlikę Panevėžio rajone Dembavos, Paliūniškio ir Palaukių kaimuose, buvę - Panevėžyje. Tik Palaukių vokiečių kapai kartografuoti (2, 60). Apie minėtus kapus, būtinumą juos sutvarkyti rašyta vietinėje spaudoje (3; 15; 16).

Pirmasis pasaulinis karas prasidėjo 1914 m. rugpjūčio 1 d. Nuo pirmųjų karo dienų Lietuva atsidūrė karo veiksmų zonoje. Panevėžio apylinkėse kariniai veiksmai prasidėjo 1915 m. vasarą. Jau 1915 m. vasario mėnesį vokiečių 8-oji ir 10-oji armijos įnirtingai puolė Lietuvoje dislokuotas carinės Rusijos karines pajėgas. Balandžio pabaigoje vokiečių rinktinė, sudaryta iš trijų pėstininkų ir trijų kavalerijos divizijų, pradėjo pulti nuo Tilžės Šiaulių kryptimi, greitai užėmė Liepojos geležinkelio liniją nuo Mažeikių iki Radviliškio (13, 194). Puolimas buvo daugiau demonstratyvus pobūdžio: siekta atitraukti rusų karo vadų dėmesį nuo veiksmų Galicijoje, sukaustyti rusų Šiaurės - vakarų fronto pajėgas (30, 129). Vokiečiai veržėsi pirmyn, nesutikdami didesnio pasipriešinimo. Jau balandžio 30 d. jie užėmė Šiaulius (10, 48). Gegužės 7 d., remiami karinio jūrų laivyno, vokiečių pėstininkai užėmė Liepoją ir pasiekė Mintaują (Jelgavą). Rusams, kad pridengtų Rygą, Daugpilį ir Vilnių, iš kitų fronto barų teko permesti 7 pėstininkų divizijas. Iš Rygos - Šiaulių rajone buvusios rusų kariuomenės buvo suformuota 5-oji armija, vadovaujama generolo Plevės (30, 129). Gegužės 10 d. rusams pavyko atsiimti Šiaulius, bet Liepojos, Mažeikių apylinkėse ir Dubysos linijoje vokiečiai įsitvirtino (10, 49). Rygos - Šiaulių operacija tęsėsi 12 dienų (nuo liepos 14 d. iki 25 d.), o su mūsų šiais į rytus nuo Panevėžio užtruko daugiau nei mėnesį (liepos 14 d. - rugpjūčio 20 d.). Karo istorijoje ši operacija vertinama kaip ribotų karinių veiksmų operacija. Šie veiksmai palietė ir Panevėžio apylinkes. Rusų sukurtai 5-ajai armijai vokiečiai priešpastatė 8-osios armijos pagrindu sudarytą Nemuno armiją, vadovaujamą generolo fon Belovo. Jos sudėtyje buvo 6 pėstininkų ir 5 kavalerijos divizijos, 2 pėstininkų ir 2 kavalerijos brigados, 2 atskiri korpusai. Iš viso apie 115-120 tūkst. žmonių. Armija padalinta į dvi grupes: šiaurinę - Laueinšteino ir pietinę - Richthofeno. Rusų 5-oji armija turėjo 4 pėstininkų ir 6 kavalerijos divizijas, 3 pėstininkų ir 2 kavalerijos brigadas. Iš viso 117 tūkst. žmonių, tarp jų 10 tūkst. neginkluotų. Šešioms šimtams vokiečių pabūklų rusai priešpastatė tik 325. Permestos iš Galicijos rusų 12-oji ir 13-oji Sibiro divizijos (apie 20 tūkst. žmonių) kariniams veiksams nespėjo pasiruošti. Kariaujančios pusės išsidėstė 250 km pločio fronte. Vokiečių kairinė vadovybė iškėlė Nemuno armijai uždavinį užimti Mintaujos - Panevėžio rajoną (32, 44). Fon Belovas nusprendė dalimi pajėgų (6-oji ir 78-oji rezervinės divizijos) pulti per Lėvens upę ir nustumti rusus kiek galima toliau į rytus, su 25-ąja kavalerijos divizija, ją sustiprinus 1-ąja ir 80-ąja rezervinėmis divizijomis, pulti Panevėžį palei abi geležinkelio puses, 36-oji rezervinė ir Bavarijos kavalerijos divizijos turėjo apseiti Panevėžį iš pietų (31, 65). Generolas Plevė suprato, kad Panevėžio praradimas atskirtų rusų 5-ąją ir 10-ąją armijas, atvertų kelią vokiečiams į Daugpilį

ir Vilnių. Ruošdamasis Panevėžio gynybai, jis 3-ojo ir 27-ojo korpusų pajėgas išdėstė šiose linijose: Bernatoniai-Nausodė, Pavešėčiai-Vaišvilčiai (su šoniniu būriu Barklainiuose) ir Čiūrai-Krekenava (31, 66). Artėjant vokiečiams, kelius užplūdo pabėgėlių srautas (14, 170-173). Dar gegužės mėnesį veikiančios rusų kariuomenės vadas išleido įsakymą visiems žydams išsikraustyti iš karo veiksmų zonos į Rusijos gilumą, nes buvo aiškinama, kad žydai talkina vokiečiams. Miestas ištuštėjo (28, 164).

Rusams traukiantis į numatytas pozicijas, vokiečiai juos persekiojo. Vyko lokaliniai mūšiai. Kazanovo būrys, turėjęs dengti liniją Čiūrai-Krekenava, liepos 24 d. buvo vokiečių sumuštas ir nustumtas prie Upytės upelio į liniją Papiškiai-Ramygala. Sumušę rusų ariergardą, kitoje Panevėžio pusėje tą pačią dieną vokiečiai užėmė Pušalotą (31, 67). Vykstant artilerijos dvikovai, rusai apšaudė ir sudegino Gilbonių kaimą. G. Petkevičaitė-Bitė rašo, kad tai įvyko liepos 21 d. (11, 233). Kiek vėliau traukdamiesi rusai sudegino Nausodės kaimą (28, 164). Generolas Plevė įsakė Dolgovo būriui ginti liniją Joniškėlis-Sitkūnai-Jakuboniai (31, 59). P. Lelis prisimena, kad "prie Lėvens upės laukus nugulė kazokai ir arkliai" (6, 34). Į liniją Jakuboniai-Gilboniai buvo atitrauktas 3-asis korpusas, o 27-asis gynė ruožą Niaukoniai-Naujamiestis (31, 59).

Tuo metu vokiečiai, užėmę Šeduvą, veržėsi pirmyn. Pietiniame puolimo flange 36-oji vokiečių rezervinė divizija liepos 25 d. sumušė 5-ąją rusų kavalerijos diviziją, perėjo Upytės upelį ir kairiuoju Juodos krantu puolė Panevėžio link. Rusų kariuomenės 5-oji kavalerijos divizija susitelkė Griniūnuose, o pirmoji kavalerijos divizija - Daniūnuose. Pastaruosius persekiojusi Bavarijos divizija nepuolė pietų (Kauno) kryptimi, o stengėsi apeiti 5-ąją rusų kavalerijos diviziją, bandė ją apsupti. Rusai pasitraukė į Raguvą. Vokiečiams pavyko apsupti rusų kariuomenės būrį Barklainiuose. Rusų armijos 27-asis korpusas ėmė padrikai trauktis. Generolas Plevė pakeitė korpuso vadovybę. Bet tai nebepakeitė esmės: vokiečiai 80-osios rezervinės divizijos pajėgomis užėmė Panevėžį (31, 68-69). Rusų kariuomenės 3-asis korpusas traukėsi atmušinėdamas vokiečių 1-osios ir 25-osios kavalerijos (11) divizijų atakas ir ties Karsakiškiu perėjo Lėvens upę. Rusai užėmė gynybinę liniją: 73-oji brigada su vienu 79-osios divizijos pulku Uoginių-Pamarnakių ruožą, o 5-oji brigada taip pat su vienu 79-osios divizijos pulku Gudgalio-Subačiaus stoties ruožą. Vokiečių 1-oji ir 80-oji rezervinės divizijos sustojo Karsakiškio-Dainiškių linijoje, o 36-oji rezervinė divizija pasiekė Subačių. Susidarius tokiai situacijai, Plevė įsakė Dolgovui palikti pozicijas prie Lėvens ir trauktis prie Tatulos, į Pabiržės-Vabalninko liniją (31, 69). Užėmus minėtas pozicijas, rugpjūčio 1 d. įvyko mūšis Butėnų-Tiltagalių kaimų rajone (1, 547; 7). Mūšio metu rusų artilerija stovėjo Bygailiuose (5). Mūšius į rytus nuo Panevėžio mini to meto spauda (8; 9). Vienuose šaltiniuose teigiama, kad čia į nelaisvę pakliuvo keli šimtai vokiečių (19; 20), kitur nurodoma, kad apie 1000 vokiečių karių (5). To meto spaudoje daug užuominų apie čia vykusius permainingus mūšius (21; 22; 23; 24). Mūšių netu nukentėjo Ničiūnų, Žiliškių, Uoginių kaimai (27, 42). Sudegė Palaukių mokykla (15).

Operacijų Panevėžio apylinkėse metu vokiečiai užėmė didelę teritoriją, nustumė 5-ąją rusų armiją prie Dauguvos (32, 45). Vokiečiai į nelaisvę paėmė 27 tūkst. rusų karių (4, 111). Per visą 1915 m. karinę kampaniją rusų kariuomenė nustumta iki Poliesės pelkių (29, 68). Visiškai sutriuškinti rusų kariuomenės vokiečiams nepavyko.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 2. V., 1965.
2. Lietuvos TSR Panevėžio rajono gamtos, istorijos ir kultūros paminklų katalogas. 2 leidimas. V., 1985.
3. Bočiulytė A. Visiems, mūsų žemėje kritusiems // Tėvynė. 1990. Kovo 6.
4. Generolas Radus-Zenkavičius. Trumpas Didžiojo karo eskizas. K., 1924.
5. Karsakiškio bažnyčia, jos kunigai ir parapijiečiai // Panevėžio balsas. 1934. Kovo 25.
6. Lelis P. Lietuvos keliu. 1910-1973 metai. Toronto, 1973.
7. Lietuvos žinios. 1915 m. liepos 22 (rugpjūčio 4) d. Nr. 81.

8. Lietuvos žinios. 1915 m. liepos 26 (rugpjūčio 8) d. Nr. 83.
9. Lietuvos žinios. 1915 m. liepos 29 (rugpjūčio 11) d. Nr. 84.
10. Paleckis J. Didysis karas. 1914-1918. K., 1939.
11. Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis. V., 1966.
12. Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis. Ištraukos // Pergalė. 1989. Nr. 11. P. 121-132.
13. Petrulaitis J. Didysis karas. T. I. K., 1935.
14. Ruseckas P. Lietuva Didžiajame kare. K., 1939.
15. Špėlytė D. Praeities trupinėliai // Tėvynė. 1973. Birželio 19.
16. Tamašauskaitė A. Nepaliestas šulinys// Tėvynė. 1990. Rugpjūčio 11.
17. Viltis. 1915 m. liepos 14 (27) d.
18. Viltis. 1915 m. liepos 17 (30) d.
19. Viltis. 1915 m. liepos 21 (rugpjūčio 3) d.
20. Viltis. 1915 m. liepos 22 (rugpjūčio 4) d.
21. Viltis. 1915 m. liepos 24 (rugpjūčio 6) d.
22. Viltis. 1915 m. liepos 25 (rugpjūčio 7) d.
23. Viltis. 1915 m. liepos 28 (rugpjūčio 10) d.
24. Viltis. 1915 m. rugpjūčio 2 (15) d.
25. Viltis. 1915 m. rugpjūčio 4 (17) d.
26. Viltis. 1915 m. rugpjūčio 7 (20) d.
27. Vinco Jonuškos dienoraštis (1915-1917). K., 1936.
28. Žilys P. Panevėžys pirmojo pasaulinio karo (1914-1918) metu// Panevėžys. Chicago, 1963. P. 163-168.
29. М. Э. Айрфптян, П. Ф. Кабаков. Первая мировая империя - листическая война 1914 - 1918 г. г. М., 1964.
30. Д. В. Вержховский, В. Ф. Ляхов. Первая мировая война. 1914 - 1918г. г. М., 1964.
31. Г.Корольков. Сражение под Шавли. М. - Л., 1926.
32. История первой мировой войны 1914 - 1918. В двух томах. Т. 2. М., 1975.